
Галина Сиваченко

ТАМАРА ДЕНИСОВА-КОМПАРАТИВІСТ: ПЕРЕДУМОВИ І ДОСЛІДИ

Тамара Денисова

Колись російський письменник і філософ В. Розанов зазначив, що у старості все стає непотрібним і нецікавим. Часто ці слова бувають слухними, тільки не стосовно Тамари Наумівни Денисової (1934 – 2015), якій до самої смерті були цікавими дуже багато речей. Траєкторія її еволюції як ученого-літературознавця, що проходила від теорії роману до компаративістики, від досліджень феноменів американської літератури доби реалізму та модернізму до проблем постмодернізму, мультикультуралізму, явищ українсько-американської літератури – цілком природна й логічна. Одне тягнуло за собою інше, вимагало розширення, виходу за межі. Загалом же всі дороги неминуче виводили

її до актуальної проблеми “історії літератури” як дуже важливого явища не лише академічної науки, а й культури загалом – її пам’яті, її осмислення, її систематизації.

У ситуації кризи жанру історії літератури, коли теоретики за кордоном визнали його вичерпаність, Т. Денисова розробила принципи культурно-цивілізаційного підходу до вивчення поступу американського письменства, що стали методологічною основою її авторської праці-посібника “Історія американської літератури ХХ століття”, а також концепції викладання зарубіжної літератури в середній і вищій школі, чому академічна дослідниця присвятила чимало часу й доклала до цієї справи багато зусиль.

Починала Т. Денисова як теоретик роману, спираючись на досвід багатьох національних літератур, зокрема й української. Очевидно, уже тоді закладалися компаративістичні підходи в аналізі композиції різних творів. По-справжньому їй довелося приділити увагу компаративістиці в процесі редагування 3-го тому 5-титомового видання “Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті” (1988), що для мене, якщо чесно, залишається загадкою й понині. Задумував цю працю Григорій Вервес, який страшенно полюбляв “преміальні” роботи, а то більше із прицілом на отримання звання члена-кореспондента тоді ще Академії наук Української РСР. Справа ця для Тамари Наумівни була новою й доволі складною. По-перше, ішлося про дуже великий, навіть із географічного та хронологічного боку, обсяг матеріалу:

від європейських країн до американських і країн Сходу та Австралії. По-друге, величезний огро́м авторів (з інститутських співробітників тут були лише Дмитро Затонський, Оксана Пахльовська, Галина Рязузова, Ольга Кабкова, Володимир Кухалашвілі, Ольга Зернецька, Юрій Покальчук). По-третє, як сьогодні вже зрозуміло, робота мала важкий ідеологічний бекграунд. Авторам і головному редакторові треба було дуже тонко і спритно лавірувати задля дотримання тогочасного ідеологічного канону. І Тамарі Наумівні це вдалося. Том і донині надає дослідникам чимало цікавих матеріалів.

Друга зустріч із класичною компаративістикою відбулася в Т. Денисової вже після завершення цієї 5-томової праці, наприкінці 80-х рр., коли вже Д. Затонський після повернення з Москви знову очолив відділ світової літератури, вирішивши створити чергову епохальну працю “Світові обрії української літератури” з прицілом на отримання звання академіка. Тамара Наумівна, уже маючи досвід у подібній справі, стала одним із авторів. На цей час співробітником відділу вже був Дмитро Наливайко, ще тоді відомий своїми студіями з порівняльного вивчення вітчизняного й зарубіжного письменства. Я також перейшла до відділу світової літератури й теж брала участь у написанні цієї праці. Тривала ця історія досить довго й болісно. І завершилося все виходом у світ з ініціативи Д. Наливайка невеликого збірника “Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX – XX ст.” (1997), куди ввійшла стаття Тамари Наумівної “Роман “поштової марки” (Спроба порівняльного аналізу вирішення теми землі в українській і американській літературах)”. У ній глибоко простежується художнє розкриття теми в таких американських письменників, як Г. Гарленд, Дж. Стейнбек, Д. Мітчел, В. Фолкнер у зіставленні з відомими творами І. Франка, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, А. Головка, В. Земляка. Дослідниця не прагнула порівнювати все з усім, вона переконливо довела, що лише фолкнерівська модель трактування теми землі придатна до порівняння із творами української літератури XX ст.

Після виходу цієї праці через певні труднощі у взаєминах із керівництвом відділу світової літератури перед нами постала потреба створити відділ компаративістики. Тамарі Наумівні, передусім американістові, було дуже важко піти на цей крок; проте саме вона стала промоутером відокремлення, хоча й добре розуміла, що в такій ситуації доведеться певною мірою поступитися улюбленою справою на користь зовсім іншої дисципліни. Але варто зазначити, що саме в роки існування відділу компаративістики розквітла діяльність Центру американістики при Інституті літератури.

Треба сказати, що все, зроблене Тамарою Наумівною вже у відділі компаративістики, було дуже сучасним, по-справжньому новаторським. Саме вона ініціювала більшість виконаних співробітниками відділу досліджень. Це й написаний для видання “Національні варіанти компаративістики” розділ “Школа американської компаративістики: ґене́за, історія, характеристика”, де дуже скрупульозно простежено історію цієї галузі від початків, які сягають 1886 р., до характеристики таких визначних постатей, як Р. Веллек, Н. Фрай; проаналізовано фрейдистську, міфологічну школи американського порівняльного літературознавства. Саме в цій праці була озвучена теза про те, що в новітньому тлумаченні компаративістики йдеться не про зіставлення двох або кількох творів різних національних літератур, а про природу літератури, основу на метафориці, що є сутністю компаративу. Важливо, що саме Тамара Наумівна внесла в сучасну українську компаративістику ідеї постколоніалізму, мультикультуралізму та глобалізації, познайомила вітчизняних дослідників з основними постулатами праць С. Хантінгтона, Е. Саїда, Ф. Джеймсона,

М. Мійоші, Д. Ферріса. Ця розвідка підтверджує думку про те, що для Т. Денисової не був чужим величезний обшир сучасних компаративних студій. Вона, так само як і в американістиці, вільно оперувала найновішими та найпопулярнішими теоріями порівняльного літературознавства, ініціюючи зацікавленість до відповідних концептів із боку молодих дослідників.

Дуже важливе місце в компаративістичному доробку Тамари Наумівни посідає ґрунтовна розвідка “Біфокальна оптика Аскольда Мельничука (Образ України в романістиці американського письменника)”, опублікована 2011 р. в четвертому (тематичному) випуску збірника “Літературна компаративістика” – “Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми”. Хоча невеликі спроби ознайомити вітчизняних читачів із творчістю А. Мельничука робили С. Павличко, О. Забужко, Ю.Ткачук, проте Т. Денисова була першою, хто по-науковому проаналізував доробок цього американського письменника українського походження. Сам А. Мельничук, прочитавши студію Тамари Наумівни, щиро зізнався, що ніхто з дослідників (навіть американських, не кажучи вже про українських) так проникливо не розглянув його творчість, не визначив основні достоїнства й больові точки його романів “Що розказано” і “Посол мертвих”.

Варта уваги фахівців і стаття “Топос кіно в літературі США (ідеологічний аспект)”, написана в річичі виконання планової теми “Література в системі мистецтв”. Розвідка ця, чесно кажучи, справляє враження незавершеної. Мабуть, смерть перервала роботу над нею, як і над статтею про Г. Джеймса. Тут треба сказати, що взаємодія літератури і кінематографа США опинилася й у центрі уваги учениці Тамари Наумівни, нещодавно померлої від тяжкої хвороби Олени Дубініної. На жаль, із цим не склалося.

Не можна обійти увагою й розвідку “Проста душа: Гертруда Стайн versus / vis-à-vis Гюстав Флобер, або Хто такий папуга Флобера (компаративна студія)” (2012), де цікаво зіставлено оповідання Г. Флобера “Проста душа” і роман Дж. Барнса “Папуга Флобера” (1984), створюється своєрідний трикутник Г. Флобер – Г. Стайн – Дж. Барнс, розкривається художній діалог між творами “Проста душа”, “Три життя” (1909) і “Папуга Флобера”. Важливо, що в цій статті з’являється й згадка про Г. Джеймса, проводиться думка про “лекала Джеймса”, за якими побудовано роман Г. Стайн. Гадаю, що саме ця робота наштовхнула Тамару Наумівну на ідею симпозіуму, присвяченого Джеймсові, а також на переклад його літературознавчих передмов до своїх творів, над чим вона працювала останні кілька років життя й надихнула на цю роботу своїх учнів-американістів.

Отже, звернувшись до компаративістичних студій дослідниці, не можна не завважити, що широта її наукових інтересів у царині американістики, якась, можливо, навіть дитяча зацікавленість усім новим у науці посприяла становленню нової української компаративістики, спрямувала нас, її колеґ і друзів, до нових горизонтів порівняльного літературознавства.

Отримано 27 вересня 2018 р.

м. Київ